

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΑΠΟ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ ΑΘ. ΑΡΑΜΠΑΤΖΗ:

ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΕΚΚΟΣ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΙ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΤΗΣ ΠΑΤΕΡΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στήν ιστορία τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας ἡ αἵρεση καί ἡ ἀντιμετώπισή της βρίσκονταν πάντα στήν κορυφή τῶν προτεραιοτήτων τῶν Πατέρων καί τῶν Ἁγίων της. Ἡ διαστροφή, ἡ παρερμηνεία, ἡ παραχάραξη καί οἱ λανθασμένες προϋποθέσεις προσέγγισης, πού ἐπιχειροῦσαν οἱ αἵρετικοί, ἀρχικά τοῦ μυστηρίου τῆς Ἀποκάλυψης τοῦ Θεοῦ στόν κόσμον καί κατόπιν τῶν Γραφῶν καί τῶν κειμένων τῶν προγενέστερων Πατέρων, πού ὑπομνημάτισαν τὸ γεγονός αὐτό, ὀδήγησαν τὴν Ἐκκλησία, ἄλλοτε ἐκφραζόμενη ἀπὸ τοὺς ἁγίους της καί ἄλλοτε ἐν συνόδῳ, νὰ προσδιορίσει τὰ ὅρια τῆς ἀλήθειας καί τὸν ἐρμηνευτικὸ τρόπο προσέγγισης καί οἰκείωσής της¹.

Ἡ Ἐκκλησία πάντοτε κατανοοῦσε τὴ γραπτὴ Παράδοσή της, ὅχι ὡς τὴν ἴδια τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ ὡς τὴν ἀποτύπωσή της, τὴν κατὰ χρόνον καί τόπον περιγραφὴ αὐτοῦ πού ἐμπειρικά βιώνει καί καταγράφει γιὰ τὴ σωτηρία τῶν μελῶν της. Προηγεῖται ἡ ἐμπειρία τοῦ μυστηρίου τοῦ Θεοῦ καί τῆς θείας Οἰκονομίας καί ἔπεται ἡ λογικὴ ἀνάλυση καί ἡ γνωσιολογικὴ προσέγγισή². Ὁ θεολογικὸς λόγος ἀποτελεῖ τὴν ἐρμηνεία τῆς ἐμπειρίας τῆς Ἐκκλησίας³.

Ἡ ἀμφισβήτηση καί ἡ φιλονικία, παροῦσες καὶ αὐτὲς ἐντὸς τῆς ζωῆς της, δίνουν τὸ ρυθμὸ καί τὸ μέτρο τῆς ἐρμηνείας, τῆς ἐξήγησης καί τοῦ ὀρισμοῦ αὐτοῦ πού ἀποκαλύφθηκε, αὐτοῦ πού βιώνεται ἐμπειρικά στήν πορεία τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὰ

---

1. Σχετικὰ μὲ τὴν αἵρεση ὡς ἀστοχία καί ἀνεπιτυχὴ ἐρμηνεία τῆς ἀλήθειας βλ. Ν. Ματσούκα, *Γένεσις καί οὐσία τοῦ Ὁρθοδόξου δόγματος*, [Ἀνάλεκτα Βλατάδων 2], Θεσσαλονίκη 1969, σ. 94 ἐ. τοῦ ἰδίου, *Ὁρθοδοξία καί αἵρεση στοὺς ἐκκλησιαστικούς συγγραφείς τοῦ Δ', Ε', ΣΤ' αἰώνα*, Θεσσαλονίκη² 1992.

2. Ἀπὸ τὴν πλούσια βιβλιογραφία ἐπιλεκτικὰ παραπέμπουμε στοὺς δύο ἀντιπροσωπευτικότερους ὀρθόδοξους θεολόγους, πού μὲ τὸ λόγο καί τὰ κείμενά τους σημάδεψαν τὴ θεολογικὴ γραμματεία τοῦ 20^{ου} αἰώνα, τὸν π. Γεώργιο Φλορόφσκυ, *Ἁγία Γραφή, Ἐκκλησία, Παράδοσις*, Θεσσαλονίκη² 1991 καὶ Ν. Ματσούκα, *Δογματικὴ καί Συμβολικὴ Θεολογία*, τ. Γ', Θεσσαλονίκη 2001, σ. 147 ἐ.

3. Ν. Ματσούκα, *Ὁρθοδοξία καί αἵρεση*, σ. 239 ἐ.

ἔσχατα. Σκοπὸς καὶ τελικὴ πρόθεση εἶναι ἡ ἐξακρίβωση καὶ ἡ ἀνάγνωσις τοῦ μυστηρίου τοῦ Θεοῦ στὰ μνημεῖα τοῦ λόγου καὶ τῆς ἔλλογης πράξεως.

Στὴ διεργασία αὐτῇ, ἡ προγενέστερη Παράδοσις, ἡ ὁποία ἐμπεριέχει τὴν ἀγιοπνευματικὴν ἐμπειρίαν τῶν Πατέρων ἀποτυπωμένη στὰ γραπτὰ μνημεῖα τῆς Ἐκκλησίας, ἀποτελεῖ τὴν πηγὴν ἀντλήσεως «σοφίας», ἀλλὰ καὶ τὸν «κανόνα», ποὺ εὐδυσγραμμίζει τὴ ζωὴ καὶ τὴν πίστη τῶν μελῶν τῆς στὸ ἐκάστοτε παρὸν καὶ τὰ ὀδηγεῖ στὴν κοινωνία μετὰ τὸν Θεό⁴.

Οἱ κατὰ καιροὺς ἐκτρεπόμενοι αἵρετικοὶ ἦσαν κατ' ἀρχὴν μέτοχοι αὐτῆς τῆς προοπτικῆς καὶ διεργασίας. Ὡστόσο παρασυρόμενοι ἀπὸ μιὰ μονοσήμαντη μεθοδολογία ἀνάλυσης τῶν Γραφῶν καὶ τῆς γραπτῆς Παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας προσπάθησαν νὰ «ἀποκαλύψουν» μιὰ ἀλήθεια προσωπικὴ⁵, ποὺ δὲν ἦταν συνέχεια τοῦ βιώματός της, ἀλλὰ στοχασμὸς. Ἐπιζητοῦσαν τὸ φιλοσοφικὸ ὄρισμὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ μυστηρίου τῆς σωτηρίας, ἀποκλείοντας τὸ φῶτισμὸ καὶ τὴν πνευματικὴν ἐμπειρίαν τοῦ μυστηρίου. Ἡ ἀνθρώπινη ἀντιληπτικὴ ἱκανότητα ἀποτελοῦσε τὴν ἀφετηρίαν καὶ τὸ περίγραμμα τῶν περὶ Θεοῦ ἀντιλήψεων καὶ τῆς κατανόησής της «σωτηρίας». Ἡ ἐμπειρία τῆς ἀλήθειας περιοριζόταν στὴν ὑπηρετικὴ λειτουργία τῆς ἐπιβεβαίωσης τῶν νοησιαρχικῶν προβολῶν καὶ συλλήψεων⁶.

Στὴν ὑπεράσπιση αὐτῆς τῆς προσωπικῆς ἐκδοχῆς τῆς ἀλήθειας, οἱ αἵρεσιάρχες ἀναζήτησαν καὶ αὐτοὶ ἐρείσματα στὴν προγενέστερη Παράδοσις, τὴν ὁποία προσπαθοῦσαν νὰ οἰκαιοποιηθοῦν, ὡς οἱ μόνοι ἀδεντικοὶ ἐρμηνευτὲς τῆς. Στὴν ὑπερασπιστικὴ τους γραμμὴ χρησιμοποιοῦσαν ἄλλοτε σοφίσματα καὶ νεοφανεῖς συλλογισμοὺς καὶ ἄλλοτε τὴ συστηματικὴν παράθεσίν της⁷. Σ' αὐτὲς τὶς περιπτώ-

---

4. Ἐνδεικτικὰ βλ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Περὶ διαφόρων ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου*, PG 91, 1033A-C, 1105C, 1208C, 1285CD, 1293AB, 1352B, 1409A-1412A· τοῦ ἰδίου, *Ἐγχειρίδια θεολογικὰ καὶ πολεμικὰ πρὸς Μαρίνον τὸν ὀσιώτατον πρεσβύτερον*, PG 91, 224BD· τοῦ ἰδίου, *Πρὸς Θαλάσσιον περὶ διαφόρων ἀποριῶν τῆς Θείας Γραφῆς*, PG 90, 604D-605C, 612BD, [CCSG 22, σσ. 47-48].

5. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Ἐγχειρίδια θεολογικὰ καὶ πολεμικὰ*, PG 91, 224D-225C.

6. Ἀπὸ τὰ Πρακτικὰ τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, *Προσφώνητικὸς παρὰ τῆς ἁγίας συνόδου πρὸς τὸν εὐσεβέστατον καὶ φιλόχριστον βασιλέα Μαρκιανόν*, ACO 2, 1, 3, 110-111, «... ὅτι οὐ καινοτομῶν τι κατὰ τῆς ἐν Νικαίᾳ πίστεως νῦν ὁ ἀγιώτατος ἀρχιεπίσκοπος Λέων ἐποίησατο τὴν ἐπιστολὴν τὴν πρὸς τὸν ἐν ἁγίοις ἐπίσκοπον τῆς βασιλίδος Κωνσταντινουπόλεως Φλαβιανόν, ἀλλὰ τοῖς ἁγίοις πατράσιν ἀκολουθῶν τοῖς καὶ μετὰ τὴν μεγάλην σύνοδον τὴν ἐν Νικαίᾳ τὰς κατὰ καιρὸν ἀναφύεισας αἵρέσεις ὁμοιοτρόπως ἐλέγξασιν ... πρὸς δὲ τοὺς ἀντεροῦντας ποικίλαι τῶν ἀγῶνων ἡμῖν ἀφορμαὶ παραδεδόνται τοῖς ὑπ' αὐτῶν ψευδῶς ἐπαγομένοις παρὰ τῶν εὐσεβούντων προσαρμοζόμεναι. Τοῖς μὲν γὰρ οἰκείοις ἀρκεῖ πρὸς ὠφέλειαν ἢ τῆς πίστεως ἀπερίεργος κατανόησις εἰς συγκατάθεσιν τῶν τῆς εὐσεβείας δογμάτων τοὺς εὐγνωμονοῦντας προσάγουσα, τοῖς δὲ τὴν ὀρθὴν διαστρέφειν πειρωμένοις διδασκαλίαν δεῖ πρὸς ἕκαστον ὧν αὐτοὶ κακῶς γεννώσι, προσαπαντᾶν καὶ ταῖς αὐτῶν μηχαναῖς ἀντιτάττειν τὰ πρόσφορα. Εἰ μὲν οὖν ἅπαντες τῷ τῆς πίστεως ἤρκοῦντο συνθήματι καὶ τῆς εὐσεβείας οὐκ ἐκαινοτόμουσαν τὴν τρίβον, ἔδει τοὺς τῆς ἐκκλησίας μηδὲν τῷ συμβόλῳ προσεπινοεῖν εἰς ἀπόδειξιν· ἐπειδὴ δὲ πολλοὶ τῆς εὐθείας πρὸς τὰς τῆς πλάνης ἐξόδους ἐκτρέπονται καινὴν τινα πορείαν ἑαυτοῖς ἐπινοοῦντες τῷ ψεύδει, ἀνάγκη καὶ ἡμᾶς τοῖς τῆς ἀληθείας αὐτοὺς ἐπιστρέφειν εὐρέμασιν καὶ ταῖς αὐτῶν ἐπινοιαῖς ἀντιτάττειν τὸν ἔλεγχον, οὐχ ὡς τι λείπον τῇ πίστει καινουργοῦντας ἀεὶ πρὸς εὐσεβείαν, ἀλλ' ὡς τοῖς παρ' ἐκείνων καινοτομουμένοις ἐπινοοῦντας τὰ πρόσφορα. Καὶ ἵνα τῷ ὑμετέρῳ κράτει γένηται κατάδηλον τὸ λεγόμενον, αὐτῶν τῶν τῆς πίστεως ῥημάτων ἀρξώμεθα, τὰς τῶν πατέρων, ὡς ἕκαστος ἔχει περὶ αὐτῶν, παρατιθέντες ἐννοίας».

7. Μ. Βασιλείου, *Κατὰ Εὐνομίου Γ'*, PG 29, 653B-656A, [SC 305, σσ. 144-146]. Βλ. ἐπίσης τὰ Πρακτικὰ τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, *Προσφώνητικὸς παρὰ τῆς ἁγίας συνόδου πρὸς τὸν εὐσεβέστατον καὶ φιλόχριστον βασιλέα Μαρκιανόν*, ACO 2, 1, 3, σ. 111, «Οὕτω μὲν οὖν οἱ κατὰ τῆς δεύτης τολμηταὶ εὐσεβείας προσωπεῖω κατὰ τῆς πίστεως τὴν πίστιν ὀρύττοντες τοῖς τῆς τριάδος

σεις, ἡ ἐπίκλήση καὶ ἀναφορὰ στὴν Παράδοση καθίσταται, ἀντὶ γιὰ διεργασία ὑπομνηματισμοῦ καὶ κατανόησης, ἐνέργεια ἐπαλήθευσης φιλοσοφικῶν καὶ λογικῶν προϋποθέσεων⁸.

Στὶς μεγάλες περιόδους ἔντασης ποῦ πέρασε ἡ Ἐκκλησία μὲ τὴν ἐμφάνιση τοῦ Ἀρειανισμοῦ, τοῦ Νεστοριανισμοῦ, τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ καὶ τῆς Εἰκονομαχίας, τὰ κείμενα τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ τὰ κείμενα τῶν Πατέρων ἀποτελέσαν σημεῖο ἀναφορᾶς στὴν ἐπιχειρηματολογία τῶν δύο πλευρῶν· τῶν Ἀγίων καὶ τῶν συνοδικῶν ἀπὸ τῆ μίᾳ καὶ τῶν αἵρετικῶν ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἐπιχειρήματα καὶ ἀντεπιχειρήματα γινόταν προσπάθεια νὰ βασισθοῦν σὲ χωρία καὶ κείμενα τῆς Γραφῆς καὶ τῶν Πατέρων, γεγονός ποῦ συντέλεσε στὴν περαιτέρω ἀνάπτυξη τοῦ γραμματειακοῦ εἴδους τῶν Ἀνθολογιῶν⁹. Γιὰ κάθε ὁμολογία καὶ προσδιορισμὸ τῆς πίστεως ἀνάζητοῦνταν ἡ ἐγκυρότητα καὶ ἡ πιστοποίησή της στὴν προγενέστερη Παράδοση τῶν Πατέρων¹⁰.

Ὡστόσο, ἰδιαίτερο γνώρισμα τῆς πλειονότητος τῶν περιπτώσεων ἦταν ἡ διαφοροποίηση ὡς πρὸς τὴν ἐπίκληση καὶ ἐπιλογή τῶν παρατιθέμενων χωρίων. Ἐνας Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμοποιοῦνταν καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρές, ὥστε νὰ ὑποστηριχθοῦν ἐκ διαμέτρου ἀντίθετες θεολογικὲς θέσεις. Αὐτὸ ὀφειλόταν συνήθως εἴτε στὴν ἐπιλογή διαφορετικῶν χωρίων ἀπὸ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου του εἴτε στὴ χρήση ψευδεπίγραφων ἢ νόθων ἔργων. Σπάνιες φορές συναντᾶται ἡ ἐρμηνευτικὴ διαμάχη γύρω ἀπὸ τὰ ἴδια κείμενα τῶν Πατέρων, ἐνῶ συχνότερα ἐπὶ χωρίων τῆς Ἀγίας Γραφῆς.

Τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων προσδιόρισε καὶ σχηματοποίησε τὸ περιεχόμενο τῶν δογματικῶν Ἀνθολογιῶν σὲ μιὰ θεματολογία μὲ κατὰ βάση Τριαδολογικὸ καὶ Χριστολογικὸ χαρακτήρα. Κατὰ τὴν περίοδο τῶν μεγάλων χριστολογικῶν ἐρίδων, τὰ αἴτια τῶν ὁποίων ἄγγιζαν καὶ τὸ Τριαδικὸ δό-

---

συναγῆροις ἐάλωσαν». Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Ἐγχειρίδια θεολογικά καὶ πολεμικά*, PG 91, 180D-181A.

8. Βλ. γιὰ τὸν ὀρισμὸ τῆς αἵρεσης στοὺς Πατέρες τῶν πρώτων ἑξὶ αἰῶνων βλ. H. Inglebert, *Interpretatio Christiana. Les mutations des savoirs dans l'Antiquité chrétienne 30-630 après J.-C.*, Paris 2001, σσ. 449-461.

9. Οἱ ἀπαρχές τοῦ γραμματειακοῦ αὐτοῦ εἴδους ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς γραμματείας ἐντοπιζοῦνται ἤδη τὸν 1ο αἰῶνα. Τὰ πρώτα ἔργα ἀποτελοῦσαν συλλογὴ κειμένων ἀπὸ τὴν ἰουδαϊκὴ παράδοση, συνοδευόμενα μὲ ἀποδεικτικὴ ἐπιχειρηματολογία, τὰ ὁποῖα μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο ἀποδείκνυαν τὸν πηγαῖο σύνδεσμο τῆς ἰουδαϊκῆς παράδοσης μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, ὅπως καὶ τὴν ἐκπλήρωση καὶ ὑπέρβαση ὅλων τῶν προσδοκιῶν της. Βλ. J. Smith, (*St. Irenaeus*), *Proof of the Apostolic Preaching*, Westminster 1952, σ. 31 ἔ. Ἡ ἐξέλιξή τους συμβαδίζει μὲ τὴν πεποιθὴση τῆς αὐξημένης ἐγκυρότητας τῆς προγενέστερης Παράδοσης, πατερικῆς ἢ συνοδικῆς. Ὡς πρῶτο κείμενο μ' αὐτὲς τὶς προδιαγραφές θεωρεῖται τὸ *Περὶ Ἀγίου Πνεύματος* ἔργο τοῦ Μ. Βασιλείου (Πρβλ. M. Tetz, «Zum Streit zwischen Orthodoxie und Häresie an der Wende des 4. zum 5. Jahrhunderts» *ET* 20 (1961), σσ. 360-362). Γιὰ τὴν ἐξέλιξή τους βλ. ἐπίσης M. Richard, «Notes sur les florilèges dogmatiques du Ve et du VIe siècle», *Actes du VIe Congrès International d'Études byzantines*, Paris 1950, σσ. 307-318· A. Grillmeier, *Le Christ dans la tradition Chrétienne. II/1. Le Concile de Chalcédoine (451). Réception et opposition*, Paris 1990, σ. 66 ἔ.

10. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Πρὸς Ἰωάννην Κουβικουλάριον, περὶ τῶν ὁρθῶν τῆς Ἐκκλησίας δογμάτων καὶ κατὰ Σευήρου τοῦ αἵρετικοῦ*, PG 91, 465D-468A· τοῦ ἰδίου, *Πρὸς Πέτρον Ἰλουστρίον λόγος ἐπίτομος κατὰ τῶν Σευήρου δογμάτων*, PG 91, 532CD.

γμα¹¹, ἡ διάκριση τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὴν ἐνεργητικὴ τῆς φανέρωση ὁδήγησε στὴ μεγάλη σύνθεση τοῦ Ὁροῦ τῆς ΣΤ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, στὴν καταδίκη τῶν παραφυσίων τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ καὶ στὴν ἀναίρεση τῶν ἐπιφυλάξεων τῆς Ἀντιοχειανῆς θεολογίας.

Ἐρμηνευτικὲς διαμάχες καὶ ἀποκλίσεις σχετικὲς μὲ τὴν κατανόηση τῶν θέσεων τῶν Πατέρων ἀνακύπτουν, κυρίως μετὰ τὸν 11^ο αἰώνα, στὴν Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἀφοροῦν στὴν ἀντιμετώπιση νεοφανῶν αἱρέσεων. Ἀποτελοῦν δέ, μετὰ τὸν 12^ο αἰώνα, τὸ βασικὸ σημεῖο ἀντιπαράθεσης τῆς ἀντιρρητικῆς γραμματείας τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων, οἱ ὁποῖοι ἐρίζουν μετὰξὺ τους γιὰ τὸν προσδιορισμὸ καὶ τὴ διατύπωση τοῦ τρόπου ὑπαρκτικῆς προέλευσης τοῦ τρίτου προσώπου τῆς Ἁγίας Τριάδας, τοῦ Ἁγίου Πνεύματος¹².

Σημεῖο κλειδί, γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ὅλης διαμάχης, ἀποτελεῖ ὁ διαχωρισμὸς, ποὺ προσέβαλε ἡ ἀνατολικὴ πατερικὴ Παράδοση μετὰξὺ τῆς ὑπαρκτικῆς προέλευσης τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τῆς ἐνεργητικῆς τῆς φανέρωσης καὶ τοῦ λυτρωτικοῦ τοῦ ἔργου στὴν Οἰκονομία¹³. Ὁ διαχωρισμὸς αὐτὸς ἐδραζόταν στὴ διάκριση οὐσίας καὶ ἐνέργειας τοῦ Θεοῦ, μὲ τὴν ὁποία ἤδη ἀπὸ τὸν 4^ο αἰώνα οἱ Πατέρες τῆς Ἀνατολῆς ἀντιμετώπισαν τὶς μεγάλες τριαδολογικὲς αἱρέσεις¹⁴.

Ἡ ἀντιρρητικὴ θεολογικὴ γραμματεία, ποὺ ἀναπτύχθηκε μὲ βάση κυρίως τοὺς διαλόγους στὶς ἀρχὲς τοῦ 12^{ου} αἰώνα, ἦταν περισσότερο προσανατολισμένη, εἰδικὰ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Λατίνων στὴν ἀνάπτυξη διαλεκτικῶν συλλογισμῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἐπιχειρημάτων, ποὺ ἐπιβεβαίωσαν τὶς βασικὲς ἀρχὲς τῆς πίστεως καὶ ἀποτελοῦσαν τὶς ἐρμηνευτικὲς προϋποθέσεις προσέγγισης τῶν ἀγιογραφικῶν κειμένων¹⁵.

Ἡ σχολαστικὴ θεολογία εἶχε ἀναλάβει, ἤδη ἀπὸ τὸν 10^ο αἰώνα, τὸ χρέος τῆς λογικῆς κατοχύρωσης τῶν δογμάτων, κατὰ τὸν τρόπο ποὺ αὐτὰ κατανοήθηκαν

---

11. J. Pelikan, *La tradition Chrétienne: L'émergence de la Tradition Catholique 100-600*, Paris 1994, σ. 279 ἔ.

12. P. Gemeinhardt, *Die Filioque -Kontroverse zwischen Ost- und WestKirche im Frühmittelalter*, Walter de Gruyter-Berlin-New York 2002, σ. 499.

13. Ν. Μαρτσούκα, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 139 ἔ. Πρὸς P. Gemeinhardt, *Die Filioque*, σ. 500 ἔ., ὅπου ὁ Θεοφύλακτος Ἀρχιδιὸς ἐντοπίζει καὶ σχολιάζει τὴ σαφῆ διάκριση μετὰξὺ τῆς ὑπαρκτικῆς προέλευσης καὶ τῆς ἐνεργητικῆς φανέρωσης τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ τῶν προβλημάτων ποὺ δημιουργοῦνται ἀπὸ τὴ σύγχυσή τους.

14. Περὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ βλ. Γ. Μαρτζέλου, *Οὐσία καὶ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν Μέγαν Βασίλειον*, Θεσσαλονίκη 2^η 1993· τοῦ ἰδίου, «Οἱ ἀπαρχὲς καὶ οἱ προϋποθέσεις τοῦ Filioque στὴ δυτικὴ θεολογικὴ Παράδοση» στὸ *Ὁρθόδοξο δόγμα καὶ θεολογικὸς προβληματισμὸς. Μελετήματα δογματικῆς θεολογίας Α'*, Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 101-131· Ν. Εἰῶνη, *Οὐσία καὶ ἐνέργειαι τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν Γρηγόριο Νύσσης*, Ἀθήνα 1999.

15. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτῆς τῆς γραμματείας στὰ ἔργα τοῦ Εὐστρατίου Νικαίας καὶ Νικολάου Μεθώνης. Εὐστρατίου Νικαίας, *Λόγος πρὸς τοὺς λέγοντας, ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται, κατασκευάζων ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ, οὐχὶ δὲ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται*, [Ἄνδρ. Δημητρακόπουλου, *Ἐκκλησιαστικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. Α', Λειψία 1866], σσ. 47-71. Νικολάου Μεθώνης, *Λόγος πρὸς τοὺς Λατίνους περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐ μὴν καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται*, [Κ. Σιμωνίδου, *Ὁρθόδοξων Ἑλλήνων Θεολογικαὶ γραφαὶ τέσσαρες*, Λονδίνο 1865], σσ. 1-39· Νικολάου Μεθώνης, *Ἀπομνημονεύματα ἐκ τῶν ἐν διαφόροις λόγοις γεγραμμένων κατὰ Λατίνων περὶ τῆς εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα βλασφημίας*, [Ἀρσενίου Ivascenkov, *Δύο ἀνέκδοτες πραγματεῖαι τοῦ Ἐπισκόπου Μεθώνης Νικολάου, Νόβγκοροντ 1897*, (στὰ ρωσικά)], σσ. 5-47. Βλ. ἐπίσης, P. Gemeinhardt, *Die Filioque*, σ. 498, ὅπου γίνεται διάκριση ἀνάμεσα στὶς βιβλικὲς ἀποδείξεις καὶ στὴ διαλεκτικὴ ἐπιχειρηματολογία.

και προσδιορίστηκαν στη δυτική Παράδοση μετά τον 5^ο αιώνα¹⁶. Και είναι αληθές, ότι τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά της θεολογικής μεθοδολογίας της μίας Παράδοσης και οι a priori αποδοχές της, στην περιγραφή του Τριαδικού δόγματος, δεν είχαν την ίδια έγκυρότητα για την άλλη¹⁷.

Επίσης, έντονος είναι και ο προβληματισμός αμφοτέρων για τους διαφορετικούς και άγνωστους δρόμους, που επιλέχθηκαν από τις δύο Παραδόσεις του Χριστιανισμού, στην αντιμετώπιση αίρετικών προκλήσεων και στην επαναδιατύπωση της πίστης κατά το παράδειγμα των προγενέστερων Πατέρων και συνόδων.

Η μελέτη της χριστιανικής γραμματείας και η γνώση των σχετικών ιστορικών συνθηκών και προβλημάτων, μάς καθιστούν πλέον ικανούς να κατανοήσουμε και την αντιστροφή των δεδομένων μεταξύ Ανατολής και Δύσης, μετά τον 9^ο αιώνα. Η έδαφική συρρίκνωση της ανατολικής Εκκλησίας και η εξάπλωση της δυτικής, σε συνδυασμό με την πνευματική πολιτιστική έκρηξη, που παρατηρήθηκε στο δυτικό θεολογικό κόσμο, συντέλεσαν στην ανάπτυξη τρόπων σκέψης, οι οποίοι προκάλεσαν τη διατύπωση έρωτημάτων για τη θεολογία και την πατερική Παράδοση, τα οποία παρέμειναν άγνωστα στη βυζαντινή θεολογία ή την απασχόλησαν με άλλους όρους σε προγενέστερες περιόδους¹⁸.

Οι απαντήσεις που κλήθηκε η δυτική Εκκλησία να δώσει από τον 8^ο μέχρι τον 12^ο αιώνα στις αίρετικές παρεκλίσεις, διαμόρφωσαν έναν νέο τρόπο «θεολογείν», που διακρινόταν για την ιδιαίτερη ενόραση της πατερικής Παράδοσης, κυρίως λατινόφωνης, και για την ανάπτυξη λογικών μεθόδων περιγραφής της πίστης, που ανταποκρίνονταν στις προκλήσεις και συνάμα γίνονταν κατανοητές στο δυτικό κόσμο¹⁹. Το μυστήριο του Τριαδικού Θεού κατανοούνταν μόνο δια μέσου του μυστηρίου της ενσάρκωσης. Ειδικότερα μετά τον 8^ο αιώνα η έρμηνευτική προσέγγιση και ανάλυση του μυστηρίου της έναθρόωσης του Λόγου προσδιόρισε αντίστοιχα και τον τρόπο κατανόησης και διατύπωσης του Τριαδικού δόγματος²⁰.

Οι συνθήκες που διαμορφώθηκαν στις σχέσεις των δύο μεγάλων Παραδόσεων του Χριστιανισμού, θεωρούμε πως ήταν ανάλογες των συνθηκών του 6^{ου} και 7^{ου} αιώνα, όταν ο δυτικός κόσμος αδυνατούσε να κατανοήσει την προβληματική και τις διατυπώσεις των Όρων της πίστης των συνοδικών Πατέρων, που προκαλούσε

---

16. Βλ. ένδεικτικά για το ρόλο που διαδραμάτισαν ο Pierre Lombard και οι *Sentences* στην έρμηνευτική προσέγγιση των Γραφών τον 12^ο αιώνα και στη δυναμική των συλλογιστικών μεθόδων, στους M. Chenu, *La théologie comme science au XIIIe siècle*, Paris 1969, σσ. 226-237· Y. Congar, *L'Église de Saint Augustin à l'époque moderne*, Paris 1970, ειδικά το κεφάλαιο «L'ecclésiologie dans la scolastique du XIIe siècle», σσ. 157-214· K. Ware, «Scholasticism and Orthodoxy: Theological Method as a Factor in the Schism», *ECR* 5 (1973), σσ. 16-27· J. De Ghellinck, *Le mouvement théologique du XIIIe siècle*, Bruxelles-Paris 1948, σσ. 213-277· Αρ. Παπαδάκη - J. Meyendorff, *Η χριστιανική Ανατολή και η άνοδος του παπισμού. Η Εκκλησία από το 1071 ως το 1453*, MIET, Αθήνα 2003, σ. 255 έ.

17. J. Pelikan, *La tradition Chrétienne (100-600)*, σσ. 206-207.

18. Βλ. την ανάλυση των χριστολογικών έριδων που απασχόλησαν τους δυτικούς θεολόγους στον Evangelista Vilanova, *Histoire des Théologies Chrétiennes*, τ. I, Paris 1997, σσ. 579-584.

19. Σημαντική επί του θέματος θεωρούμε την πρόσφατη μελέτη του P. Gemeinhardt, *Die Filioque -Kontroverse zwischen Ost- und WestKirche im Frühmittelalter*, Walter de Gruyter-Berlin-New York 2002, όπου αναλύεται το πρόβλημα του Filioque σε όλες του τις διαστάσεις με συστηματικές αναφορές στην προβληματική των συγγραφέων Ανατολής και Δύσης από το 8^ο έως τον 12^ο αιώνα.

20. J. Pelikan, *La tradition Chrétienne: Croissance de la Théologie médiévale, 600-1300*, Paris 1994, σσ. 9-23 και σσ. 53-70.

στήν Ἀνατολή ἢ λαίλαπα τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ²¹. Μόνο πού στή συγκεκριμένη περίπτωση τὰ πράγματα εἶναι ἀντίστροφα. Ὁ κόσμος τῆς Ἀνατολῆς παρέμεινε ἀμέτοχος στὰ χριστολογικά καὶ τριαδολογικά θέματα πού καλοῦνταν νὰ ὑπερασπιστεῖ ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία στὸ ἐπίπεδο τῆς διατυπωμένης πίστεως. Τὸ τραγικὸ τῆς ἱστορίας εἶναι ὅτι ἐξέλειπε ἢ δὲν ἐνεργοποιήθηκε, λόγω τῶν ἱστορικῶν συγκυριῶν καὶ τοῦ πολιτικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ὁ «μηχανισμός» τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου, πού τοὺς προηγούμενους αἰῶνες ἐξέφραζε τὸ πλαίσιο τῆς κοινῆς συναίνεσης στήν ἔκφραση τῆς ἀλήθειας²².

Ἀπὸ αὐτὴ τὴ διεργασία τῆς ἀποξένωσης καὶ τῶν παράλληλων μεθοδολογικῶν ἀποκλίσεων ἐκκινοῦν οἱ ἀλληλοκατηγορίες περὶ «θεομάχων», τὴ στιγμή πού καὶ οἱ δύο παραδόσεις ἔχουν τὴν πεποίθηση ὅτι ὑπερασπίζονται τὴν τριαδικότητα τοῦ ἐνὸς Θεοῦ, Πατρὸς, Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, πού ἀποκαλύπτεται καὶ ἐνεργεῖ τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ. Καθ' ὅσον διάστημα ἡ Ἀνατολὴ παρέμενε προσηλωμένη στὴ διατύπωση τῆς ἀλήθειας ἀπὸ τοὺς Πατέρες καὶ στήν αὐξημένη αὐθεντία τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, ἡ Δύση ἀναζητοῦσε καὶ τελικὰ προσδιόρισε τὴν αὐθεντία καὶ τὴν ἐγκυρότητα τῆς πίστεως στὸν παπικὸ θεσμό²³.

Ἡ ἀδιαμφισβήτητη φροντίδα γιὰ ἀφοσίωση στήν προγενέστερη πατερικὴ γραμματεία, δὲν εἶχε οὔτε τὴν ἴδια δυναμικὴ οὔτε τὴν ἴδια σημασία γιὰ τὴν κάθε μίᾳ Παράδοση. Ἡ Ἀνατολὴ ἔμενε αὐστηρὰ προσανατολισμένη στοὺς Ὅρους τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, στὰ συγγράμματα καὶ στὶς διδασκαλίες τῶν Πατέρων, πού αὐτὲς ἐνέκριναν, ἐνῶ ἡ Δύση παρὰ τὸ σεβασμὸ τῆς στοὺς Πατέρες καὶ στὶς Οἰκουμενικὲς Συνόδους, αἰσθανόταν ἐλεύθερη στὴ διαδικασία ἐπαναδιατύπωσης τῆς πίστεως, ἔχοντας ἀσφαλιστικὴ δικλείδα ἐγκυρότητας μετὰ τὸν 9^ο αἰῶνα τὸν παπικὸ θεσμό²⁴. Τὸ παρελθόν, ὅπως μαρτυροῦν οἱ διάλογοι καὶ οἱ ἐκατέρωθεν κατηγορίες κατὰ τὸν 11^ο αἰῶνα, προσεγγιζόταν ἐρμηνευτικὰ μὲ διαφορετικούς τρόπους καὶ μεθοδολογία.

Ὁ συνδυασμὸς τῶν παραγόντων αὐτῶν καθὼς καὶ τὸ αὐξημένο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ χρήση τῆς φιλοσοφικῆς καὶ διαλεκτικῆς μεθοδολογίας στήν ἐρμηνευτικὴ προ-

---

21. Γ. Φλορόφσκυ, *Οἱ Βυζαντινοὶ πατέρες τοῦ ἔκτου, ἐβδόμου καὶ ὀγδόου αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 69 ἔ. καὶ 168 ἔ. J. Pelikan, *La tradition Chrétienne (100-600)*, σ. 356.

22. Τὸ μέγεθος τῶν ἀποκλίσεων στὸ ζήτημα τῆς σύγκλησης μιᾶς Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἦταν ἀγεφύρωτο μεταξὺ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσης. Μετὰ τὸ 1204, τὰ κείμενα πού ἀνταλλάσσουν οἱ δύο πλευρές, κινοῦνται σὲ ἀντιθετικὲς κατευθύνσεις. Ὅσο ἡ Δύση δέχονταν τὴν παπικὴ ἐξουσία, ὡς τὴν ἀδιαμφισβήτητη ἀρχή, ἢ ὅποια συγκαλεῖ καὶ συγχρόνως κρίνει μίᾳ τέτοια συνοδικὴ διαδικασία, τόσο ἡ Ἀνατολὴ ἐπέμενε στὸν ἐξαιρετικὸ καὶ εἰδικὸ ρόλο τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα στὴ σύγκλησή της καὶ στήν ἐφαρμογὴ τῶν ἀποφάσεών της. Καὶ οἱ δύο ἐκδοχὲς ἔχουν ἐρείσματα στήν Παράδοση ἀμφοτέρων, ἐνῶ συγχρόνως φανερώνουν καὶ τὴν ἀδυναμία προσαρμογῆς στὰ νέα δεδομένα πού διαμορφώθηκαν μετὰ τὸν 10^ο αἰῶνα στήν πολιτικὴ γεωγραφία τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Ἐνδεικτικὰ βλ. Θεοδώρου Β' Λασκάρεως, *Λόγος ἀπολογητικὸς πρὸς ἐπίσκοπον Κοτρώνης κατὰ Λατίνων περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*, στ. 506-565 [Χρ. Κρικιώνη, Θεοδώρου Β' Λασκάρεως, *Περὶ Χριστιανικῆς Θεολογίας Λόγοι*, Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 180-182, ὅπου ἀναδημοσιεύεται ἡ ἔκδοσή τοῦ προαναφερθέντος λόγου ἀπὸ τὸν H. B. Swete, *Theodorus Lascaris Junior. De Processione Spiritus Sancti. Oratio Apologetica*, Londini 1875] Πατριάρχου Ἰωσήφ Α', *Ἐκ τῆς οἰκιοχειροῦ ὁμολογίας τοῦ παναγιωτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυροῦ Ἰωσήφ τοῦ ὁμολογητοῦ*, στὸ V. Laurent - J. Darrouzès, *Dossier grec de l'union de Lyon (1273-1277)*, Paris 1976, σ. 305.

23. J. Pelikan, *La tradition Chrétienne (100-600)*, σσ. 355-372.

24. Θ. Νικολάου, «Θεολογικὲς σταθερὲς στήν Πατερικὴ Παράδοση καὶ ἡ ἐνότητα τῶν Ἐκκλησιῶν», *Θεολογία* 72 (2001), σσ. 150-155. Πρβλ. P. Gemeinhardt, *Die Filioque*, σ. 531 ἔ.

σέγγιση τῶν κειμένων, ὁδήγησε τοὺς συγγραφεῖς τοῦ 12^{ου} αἰῶνα σὲ ἐπαναπροσδιορισμὸ τῆς κοινῆς βάσης τῶν διαλόγων, ὅταν οἱ ἱστορικές συγκυρίες καὶ ἡ ἐξάπλωση τοῦ ἰσλαμικοῦ κόσμου²⁵ ἐπανεφέραν μὲ τὸν ἓνα ἢ ἄλλο τρόπο τὴν ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη τῆς ἐνότητας τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου.

Κατόπιν πίεσης τῶν ἀνατολικῶν, οἱ Λατῖνοι συνομιλητὲς ἄρχισαν νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τοὺς μεγάλους Πατέρες τῆς Ἀνατολῆς²⁶, τῶν ὁποίων ὅμως τὰ κείμενα ἀγνοοῦσαν ἢ γνώριζαν μερικῶς²⁷. Εἰδικότερα ἡ ἐμμονὴ τῶν Ἑλλήνων συνομιλητῶν²⁸ νὰ προσάγουν στὶς συζητήσεις συνεχῶς νέα κείμενα τῶν Πατέρων τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἔφερε σὲ τέτοια δεινὴ θέση τὴν ἐπιχειρηματολογία τῆς λατινικῆς πλευρᾶς²⁹, ὥστε νὰ καταστήσει προτεραιότητά της τὴν προσέγγιση, ἀνάλυση καὶ οἰκείωση τῆς πατερικῆς γραμματείας τῆς Ἀνατολῆς. Στόχος τῶν Λατίνων ἦταν ἡ δικαίωση τῶν θέσεών τους καὶ τῆς τριαδολογίας τους, μὲ ἀπώτερο σκοπὸ τὴν «ἐπαναφορά» τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στὴν κοινωνία τῆς πίστεως μὲ τὴ Ρώμη.

Ὅπως εἶναι φυσικό, τὸ γεγονός ὁδήγησε ἐπανειλημμένα στὴν παρερμηνεῖα καὶ στὴν ἀλλοίωση τῶν κειμένων τῶν Πατέρων, λόγῳ τῆς ἀγνοίας τοῦ πλαισίου καὶ τῶν προϋποθέσεων βάσει τῶν ὁποίων αὐτοὶ ἐξέφρασαν καὶ διατύπωσαν τὴν ἀλήθεια, κάτι ποὺ ἐξ ἀρχῆς ἐπισημαίνεται στοὺς διαλόγους ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας συνομιλητὲς³⁰.

---

25. Ἄξια μνείας σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο εἶναι καὶ ἡ τάση ποὺ ἀναπτύχθηκε καὶ ἀποτυπώνεται στὴ γραμματεία τοῦ 13ου αἰῶνα σχετικὰ μὲ τὴν προτίμηση τῆς ὑποδούλωσης στοὺς Τούρκους παρὰ τῆς ὑποταγῆς, στὴν πνευματικὴ ἐξουσία τοῦ Πάπα Ρώμης. Βλ. «Διάλογος ὃν ἐποίησεν ὁ ἀγιώτατος καὶ σοφώτατος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως κῦρ Μιχαὴλ Ἀρχιἁγίου ...», στὸ V. Laurent - J. Darrouzès, *Dossier grec de l'union de Lyon (1273-1277)*, σ. 367.

26. Γιὰ τὶς μεταφράσεις τὶς περιόδου βλ. C. Haskins, *Studies in the History of Medieval Science*, Cambridge, Mass. 1927, σ. 194 ἐ. J. T. Muckle, «Greeks Works Translated Directly into Latin before 1350», *MS 4* (1942), σσ. 33-42 καὶ 5 (1943), σσ. 102-114.

27. J. Darrouzès, «Le mémoire de Constantin Stilbes contre les latins», *REB 21* (1963), σ. 62· Βλέπε ἐπίσης G. Bardy, «Sur les sources patristiques de s. Thomas dans le 1er partie de la *Summa Theologiae*», *RSPR 12* (1923), σσ. 493-502· A. Dondaine, «Contra Graecos. Premiers écrits polémiques des Dominicains d'Orient», *AFP 21* (1951), σσ. 347-350.

28. A. Heisenberg, «Der Bericht des Nikolaos Mesaritis über die politischen und kirchlichen Ereignisse des Jahres 1214» στὸ *Quellen und Studien zur spätbyzantinischen Geschichte*, London 1973, σσ. 46, 53· τοῦ ἰδίου, «Die Unionsverhandlungen vom 30 August 1206» στὸ *Quellen und Studien*, σ. 18· τοῦ ἰδίου, «Der Epitaphios des Nikolaos Mesaritis auf seinen Bruder Johannes» στὸ *Quellen und Studien*, σσ. 56-58· J. Darrouzès, «Le mémoire de Constantin Stilbes», σσ. 62, 65, 73· J. Gill, *Byzantium and the Papacy 1198-1400*, New Jersey 1979, σσ. 28-36· Ἐπιστολὴ Ἑλλήνων πρὸς Ἰννοκέντιον τὸν Γ' Πάπαν Ρώμης γραφείσα μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ Λατίνων, PG 140, 293-298.

29. Ἀρσενίου Ivascenkov, *Τρεῖς ἀνέκδοτες πραγματεῖες ἀγνώστου συγγραφέως*, Μόσχα 1892 (στὰ ρωσικά), σσ. 45-83.

30. Ἐνδεικτικὰ βλ. A. Heisenberg, «Der Bericht des Nikolaos Mesaritis über die politischen und kirchlichen Ereignisse des Jahres 1214», στὸ *Quellen und Studien*, σσ. 46, 48, 53· Ἡ ἀδυναμία κατανόησης τῶν προϋποθέσεων τῆς πατερικῆς θεολογίας, ἔτσι ὅπως αὐτὴ διατυπώθηκε στὴν Ἀνατολή, ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός τῶν ἐπιφυλάξεων ποὺ διατύπωσαν τὸν 13^ο αἰῶνα ὁ Θωμᾶς Ἀκινάτης καὶ ὁ Bonaventura γιὰ τὴ Χριστολογία καὶ Τριαδολογία τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ. Βλ. J. Grégoire, «La relation éternelle de l'Esprit au Fils d'après les écrits de Jean de Damas», *RHE 64* (1969), σ. 716· J. De Chellinck, «L'entrée de Jean de Damas dans le monde littéraire occidental», *BZ 21* (1912), σσ. 448-457.

Στὰ διάφορα στάδια αὐτῆς τῆς διεργασίας, πού περατώθηκε περίπου στὰ μέσα τοῦ 15^{ου} αἰώνα, τὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννη Βέκκου καὶ ἡ ἐπιχειρηματολογία του ἀποτέλεσαν σημεῖο ἀναφοράς γιὰ τὴν ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση τῆς προγενέστερης πατερικῆς Παράδοσης. Ὅλοι οἱ μετέπειτα λατινόφρονοι συγγραφεῖς τῆς Ἀνατολῆς θὰ ἀντλοῦν τὴν πατερικὴ θεμελίωση τῶν θέσεων τους ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Βέκκου καὶ θὰ τὸ προσαρμύζουν στὰ ἐκάστοτε δεδομένα τῆς ἐποχῆς τους.

Βασικὴ αἰτία αὐτοῦ τοῦ προσανατολισμοῦ ἦταν ἡ ποιότητα καὶ τὸ θεωρητικὸ ὑπόβαθρο τῆς συγγραφικῆς ἐργασίας τοῦ λατινόφρονα πατριάρχη, ἀφοῦ σκοπὸς του δὲν ἦταν μόνον ἡ ἀνεύρεση χωρίων τῶν Πατέρων, πού νὰ ἐνισχύουν ἢ νὰ δικαιολογοῦν τὴ λατινικὴ ἐκδοχὴ τοῦ Τριαδικοῦ δόγματος, ἀλλὰ ἡ ἐπανερμηνεία ὅλης τῆς πατερικῆς γραμματείας στὴν προοπτικὴ τῆς συμφωνίας τῆς δυτικῆς καὶ ἀνατολικῆς θεολογικῆς Παράδοσης, μὲ κριτήρια, τὰ ὁποῖα θεμελιώνει στὴν ἴδια τὴν Παράδοση.

Ἐπιζητοῦσε, ὄχι μόνον τὴν πατερικὴ ἐρμηνεία ἐπὶ ἐνὸς ζητήματος τῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ τὴ λογικότητα πού ἐμπεριείχε ἡ ἐκάστοτε ἀπόφανση. Διέγνωνε συχνὰ ὅτι, παρὰ τὶς μεθοδολογικὲς διαφορὲς μεταξύ συλλογισμοῦ καὶ φωτισμοῦ - ἐμπειρίας, ὑπῆρχαν περιοχὲς καὶ συμπεράσματα πού ἐπικαλύπτονταν. Ἀποκάλυψη καὶ λογικὴ διατύπωση δὲν ἦταν δυνατόν νὰ ἦταν ἀσύμβατες³¹.

Τὴν κοινὴ πίστη Ρώμης - Κωνσταντινούπολης ὁ Βέκκος τὴ θεβαιώνει ὄχι μόνον στὴν ὁμολογία τοῦ Συμβόλου, ἀλλὰ σὲ ἓνα Consensus Patrum, πού ὑπερβαίνει τὴν αὐτονόητη καὶ φυσιολογικὴ ταυτότητα τῶν λέξεων. Στρέφεται στὰ ἐνδότερα τῆς πατερικῆς καὶ συνοδικῆς γραμματείας γιὰ νὰ ἀναπτύξει καὶ νὰ ἐπαναδιατυπώσει μὲ κριτικὸ καὶ δυναμικὸ τρόπο τὰ ὅσα πρεσβεύει ἡ Ἐκκλησία Κωνσταντινούπολης³².

Τέλος ὁ Βέκκος, ὅσο καὶ ἂν αὐτὸ ἀκούγεται παράξενο, ἀπέτελεσε τὴν ἀφορμὴ τῆς διατύπωσης τῶν βασικῶν ἀρχῶν τῆς ἡσυχαστικῆς θεολογίας, ἀπὸ τὸν πατριάρχη Γρηγόριο Κύπριο καὶ τὸν ἅγιο Γρηγόριο Παλαμᾶ, ὅσον ἀφορᾶ στὸ πρόβλημα τῆς διάκρισης ἄκτιστης οὐσίας καὶ ἄκτιστης ἐνέργειας καὶ τῶν ἐπιπτώσεων τῆς στὴ διατύπωση τοῦ δόγματος τῆς ἐκπόρευσης τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, καθὼς κοινοποίησε στὴν Ἀνατολὴ τὶς βασικὲς ἀρχὲς κατανόησης τοῦ Τριαδικοῦ δόγματος ἀπὸ τὴ δυτικὴ παράδοση³³.

Ὁ Παλαμᾶς ἔχοντας ἀντιληφθεῖ τὴν ἐρμηνευτικὴ μεθοδολογία τοῦ Βέκκου καὶ τὴ σοβαρότητα τῶν προτάσεων του περὶ λέξεων καὶ ἐννοιῶν στὸ δόγμα τῆς ἐκπόρευσης τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, καταδέτει τὴν ὀρθόδοξὴ ἐρμηνευτικὴ ἀντίληψη, ἐμμένοντας στὴ σωτηριολογικὴ σημασία τῶν δογμάτων καὶ ὄχι στὴν ἐπιφανειακὴ συγγένεια ἢ σημασία τῶν λέξεων³⁴. Ὁ Βέκκος ἀντιθέτως φαίνεται νὰ ἐμμένει σὲ μιὰ λεξικολογικὴ, φιλολογικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ προσέγγιση τοῦ Τριαδικοῦ δόγματος, σχολαστικοῦ τύπου, ἀψηφώντας τὶς σωτηριολογικὲς ἐπιπτώσεις τῶν συ-

31. Τὸ ζήτημα αὐτὸ τὸ πραγματεύεται σὲ ἀρκετὰ σημεῖα τοῦ συγγραφικοῦ του ἔργου. Βλ. ἐνδεικτικὰ Ἰωάννου Βέκκου, *Περὶ ἐνώσεως*, PG 141, 64D-65A, 144A-149A.

32. Γιὰ τὸ ἐκκλησιαστικο-πολιτικὸ πλαίσιο δράσης καὶ συγγραφῆς τοῦ Ἰωάννη Βέκκου βλ. Χρ. Ἀραμπατζῆ, *Ἡ Ὀρθόδοξὴ ἀντιρρητικὴ γραμματεία τὸν 13^ο αἰώνα. Τόμος Β: Ἡ γραμματεία καὶ τὰ γεγονότα τῆς Συνόδου τῆς Λυῶν (1274)*, Θεσσαλονίκη 2005, σσ. 231-319.

33. Ἰωάννου Βέκκου, *Περὶ ἐνώσεως*, PG 141, 85D-89C.

34. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὅτι οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Ἰίου καὶ πρὸς τὰ παρά Λατίνων ἐκ τῆς θείας Γραφῆς εἰς συνηγορίαν αὐτῶν δῆθεν προτεινόμενα 76-83*, στὸ Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, τ. Α', ἔκδ. Π. Χρήστου - Β. Bobrinsky, Θεσσαλονίκη 1962, σσ. 146-153.

μπερασμάτων του, συμφωνώντας ή και ακολουθώντας τις προϋποθέσεις και αξιωματικές προτάσεις της λατινικής θεολογίας, όπως τις συνόψισε ο Θωμάς Ακινάτης στην έρμηνεία του Τριαδικού δόγματος. Το παράδοξο είναι ότι, ενώ είναι σύνηθες σ' αυτές τις περιπτώσεις ή προσφυγή σε φιλοσοφικούς και διαλεκτικούς συλλογισμούς προς επίρρωση των εκάστοτε απόψεων, στην περίπτωση του Βέκκου, στην πρώιμη τουλάχιστον φάση του έργου του, κάτι τέτοιο αποφεύγεται επιμελώς.

Θιασώτης της άποψης ότι η αλήθεια κατανοείται και εκφέρεται μέσα στην ιστορία και με βάση τις προκλήσεις της ιστορίας, θεωρεί ότι η έριδα Ανατολής - Δύσης είναι προϊόν λεξιθηρίας. Η διδασκαλία περι της απλότητας των λεκτικών σχημάτων, που προσδιορίζουν το Τριαδικό δόγμα, ή οποία αρχικά ήταν το κύριο όπλο της ενιαίας Έκκλησίας και κατόπιν της δυτικής Έκκλησίας, έναντι των νεοφανών συλλογισμών και τριαδολογικών αιρέσεων που εμφανίστηκαν στη Δύση τον 12^ο και 13^ο αιώνα, δείχνει να τον βρίσκει σύμφωνο. Συζητά τις θεολογικές προϋποθέσεις του Filioque, χωρίς να γνωρίζει την ιστορική του πορεία και την αναγκαιότητα διαμόρφωσής του στο δυτικό κόσμο. Γι' αυτό και ο μοναδικός δρόμος που διαπιστώνει ότι μπορεί να οδηγήσει στην αλληλοκατανόηση, είναι μια έναλλακτική έρμηνεία της ανατολικής κειμενικής παράδοσης και μια διαφορετική στρατηγική ανάδυσης της αλήθειας, που περικλείουν και υπομνηματίζουν τα κείμενα, οι οποίες ως άξονα πραγμάτευσης και στόχο έχουν την ενότητα της Μίας Έκκλησίας.

Ευελπιστούμε μ' αυτήν τη μελέτη να προσδιορίσουμε τις πηγές και τα πρότυπα του πατριάρχη Ιωάννη Βέκκου, τους λόγους που τα επέλεξε, καθώς και τις έρμηνευτικές αρχές και μεθόδους που χρησιμοποίησε για την κατάδειξη της κατ' έννοιαν συμφωνίας της ανατολικής και δυτικής Έκκλησίας, στο μοναδικό σημείο που αποδεχόταν ως «πρόβλημα», το λατινικό δόγμα του Filioque.